

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.25>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ В ХОДІ ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Стрілецька О.В.,

аспірант Державного податкового університету
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4517-4382>

Габрелян А.Ю.,

*кандидат юридичних наук,
докторант Міжрегіональної академії управління персоналом,
старший партнер Адвокатського бюро «Олега Пилипченка»*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9337-7920>

Стрілецька О.В., Габрелян А.Ю. Реалізація принципу змагальності в ході проведення досудового розслідування.

Стаття присвячена дослідженню особливостей реалізації принципу змагальності в ході проведення досудового розслідування. Змагальність визначає образ усього кримінального процесу, оскільки передбачає таку його побудову, при якому функції обвинувачення, захисту та вирішення справи відокремлюються одна від одної. Це, у свою чергу, надає вирок суду силу особливої переконливості, підвищує його правову і соціальну значимість.

Принцип змагальності в ході проведення досудового розслідування має свою структуру, яка складається з чотирьох взаємопов'язаних елементів: 1) наявність сторони обвинувачення та сторони захисту; 2) наявність у сторони обвинувачення та сторони захисту рівних процесуальних прав; 3) наявність та чітке відокремлення функцій державного обвинувачення, захисту та судового розгляду; 4) наявність об'єктивного та неупередженого суду.

На стадії досудового розслідування змагальність сторін характеризується низкою обставин, однією з яких є наявність у посадових осіб, які здійснюють провадження, владно-розпорядчих повноважень, на відміну від сторони захисту. В ході дослідження обґрунтовано позицію щодо необхідності розширення повноважень захисника з метою активізації його діяльності в реалізації принципу змагальності на стадії досудового розслідування. У зв'язку з цим запропоновано: закріпити в КПК України форму протоколу для фіксації стороною захисту результатів опитування осіб; передбачити відповідальність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб за невиконання клопотань сторони захисту щодо надання необхідних речей та документів; доповнити КПК України правилом, поклавши на слідчого, прокурора обов'язок своєчасно повідомити захисника про час і місце проведення слідчої (розшукової) дії, в якій він має право взяти участь; наділити адвоката правом на формування досьє адвоката, складання «висновку захисника» (захисного акту) та направлення їх до суду разом із обвинувальним актом сторони обвинувачення.

Ключові слова: змагальність, принцип змагальності, кримінальне провадження, кримінальний процес, досудове розслідування, сторона обвинувачення, сторона захисту, функція державного обвинувачення, функція захисту.

Striletska O.V., Habrelian A.Y. Implementation of the principle of competition in the course of pre-trial investigation.

The article is devoted to the study of the peculiarities of implementing the adversarial principle in the course of pre-trial investigation. Adversariality determines the image of the entire criminal process, since it implies its construction in which the functions of prosecution, defense and case resolution are separated from each other. This, in turn, gives the court's verdict a special power of persuasion, increases its legal and social significance.

The adversarial principle in the course of pre-trial investigation has its own structure, which consists of four interrelated elements: 1) the presence of the prosecution and the defense; 2) the presence of equal procedural rights for the prosecution and the defense; 3) the presence and clear separation of the functions of public prosecution, defense and trial; 4) the presence of an objective and impartial court.

At the stage of pre-trial investigation, the adversarial nature of the parties is characterized by a number of circumstances, one of which is that the officials conducting the proceedings have power and administrative authority, unlike the defense. In the course of the study, the author substantiates the position that it is necessary to expand the powers of defense counsel with a view to intensifying his/her activities in implementing the principle of adversariality at the pre-trial investigation stage. In this regard, the author suggests that the CPC of Ukraine should include the following: a protocol form for recording the results of questioning of persons by the defense; provide for the liability of public authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions, organizations, officials and individuals for failure to comply with the defense's requests for the provision of necessary items and documents; supplement the CPC of Ukraine with a rule imposing on the investigator, prosecutor the obligation to timely notify the defense counsel of the time and place of the investigative (search) action in which he or she has the right to participate.

Key words: adversariality, adversarial principle, criminal proceedings, criminal procedure, pre-trial investigation, prosecution, defense, public prosecution function, defense function.

Постановка проблеми. В умовах формування правової держави, розширення й нарощування темпів соціально-політичних і економічних реформ в Україні одним із найбільш помітних проявів демократизації правоохоронної діяльності стало посилення гарантій дотримання прав і законних інтересів учасників кримінального процесу.

Після вступу у дію нового Кримінального процесуального кодексу України реалізація кримінального судочинства загалом стала відповідати рівню процесуальної діяльності розвинених демократичних держав. Це найбільш помітно демонструє втілювана законодавцем політика реалізації принципу змагальності. Даний принцип в якості одного з основних правил здійснення кримінального провадження закріплений в ст. 22 Кримінального процесуального кодексу України. Значущість зазначеного принципу в кримінальному процесі обумовлена тим, що він є одним із ефективних правових інструментів забезпечення всебічного й об'єктивного дослідження обставин кримінального провадження, а також забезпечення рівних можливостей сторін для реального володіння процесуальними засобами захисту своїх законних інтересів.

Багато положень чинного КПК України сформульовані таким чином, щоб забезпечити неупереджене і повне дослідження обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, а також прийняття у зв'язку з цим справедливого рішення. Однак, низка норм КПК України, що регламентують процесуальні права й обов'язки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також порядок реалізації ними своїх повноважень на досудових стадіях, все ще викладені без урахування гарантії забезпечення принципу змагальності. Зазначені обставини нерідко призводять до утисків прав учасників кримінального процесу з боку захисту та необґрунтованого обмеження їх можливості відстоювати свої законні інтереси. Вищевикладене обумовлює необхідність глибокого, всебічного, комплексного аналізу та наукового осмислення правової природи, значення і механізму реалізації принципу змагальності, а також розробки науково-обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідних норм кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Проблеми забезпечення змагальності сторін вивчали багато вчених. **Зокрема, різні аспекти принципу змагальності розкривались в працях:** М. Арапова, Ю. Грошевого, В. Долежана, І. Енгельмана, В. Комарова, В. Кульчицького, В. Мальяренка, В. Мамницького, М. Маркуш, І. Марочкіна, О. Мироненка, О. Мохонько, О. Немировської, В. Нора, А. Селіванова, В. Сердюка, М. Строговича, В. Тертишника, Г. Тимченка, І. Фойницького, М. Чельцова-Бебутова, П. Числова, Р. Яценка та ін. Визнаючи всю важливість виконаної вченими роботи, водночас необхідно відзначити, що попередні наукові праці, у тому числі на рівні дисертаційних досліджень, головним чином, були присвячені проблемам реалізації принципу змагальності в ході судового розгляду.

Виклад основного матеріалу. Закріплення в ч. 1 ст. 7 КПК України положення, що зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати змагальності сторін, вимагає поширення ідеї наведеної загальної засади (принципу) на всі її стадії, оскільки термін «кримінальне прова-

дження» охоплює собою не лише судові стадії (проведення підготовчого провадження, розгляд справи у суді, апеляційного провадження та ін.), а й стадію досудового розслідування. Нагадаємо, що вітчизняний кримінальний процес належить до змішаного, який включає в себе елементи як змагального, так і інквізиційного (розшукового) процесів. Саме розшукові елементи формують основу досудового розслідування. На різних етапах кримінального процесу принципи проявляються по-різному, що пояснює відмінності в механізмах реалізації принципу змагальності на стадії досудового розслідування і на судових стадіях. Так, про принцип змагальності на стадії досудового розслідування, можливо, вести мову тільки після появи в процесі підозрюваного (обвинуваченого) або потерпілого, до цього моменту принцип змагальності на цій стадії відсутній. Повна реалізація змагальних засад після появи зазначених суб'єктів на стадії досудового розслідування також нездійсненна з огляду на причини, які будуть розглянуті нами нижче.

Змагальність, будучи складним правовим явищем, має свою структуру, яка складається з чотирьох взаємопов'язаних елементів: 1) наявність сторони обвинувачення та сторони захисту; 2) наявність у сторони обвинувачення та сторони захисту рівних процесуальних прав; 3) наявність та чітке відокремлення функцій державного обвинувачення, захисту та судового розгляду; 4) наявність об'єктивного та неупередженого суду. І чим чіткіше окреслені елементи проявлятимуться на стадії досудового розслідування, тим більш змагальним вважатиметься вітчизняний кримінальний процес. Нині законодавством України створено умови для ширшого проникнення змагальних начал на стадію досудового розслідування. У Конституції України, а так само в КПК України закріплено положення, що зумовлюють подальшу реалізацію кримінального процесу в напрямку зміцнення принципу змагальності.

Для реалізації принципу змагальності на стадії досудового розслідування мають існувати дві сторони: обвинувачення та захисту. До сторони захисту віднесені – підозрюваний, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники [1]. Що стосується сторони обвинувачення, то згідно з чинним законодавством, на цій стадії її представляють наступні суб'єкти: слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених КПК України.

Якщо віднесення законодавцем конкретних суб'єктів до сторони захисту не викликає питань, то зі стороною обвинувачення не все так однозначно. З усіх наведених в Кодексі суб'єктів сторони обвинувачення найбільше запитань, в аспекті реалізації принципу змагальності, виникає до слідчого та прокурора. Особливість процесуального становища прокурора, керівника органу досудового розслідування та слідчого полягає в тому, що вони чинним законодавством окрім функції обвинувачення наділені ще й обов'язком виявляти як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання (ч. 2 ст. 9 КПК України) [1]. Фактично, тим самим виконуючи три функції, які багато в чому суперечать одна одній: обвинувачення, захисту і розслідування.

Обвинувальна спрямованість діяльності слідчого та прокурора, відповідно до ст. 25 КПК України, проявляється в тому, що зазначені суб'єкти зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила [1]. Слідчий за погодженням із прокурором повідомляє особі про підозру, проводить слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії, звертається за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій тощо, з метою отримати докази вини підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінального правопорушення, скласти обвинувальний акт та ін. Процедура збирання доказів у кримінальному провадженні вимагає незацікавленості, неупередженості суб'єкта, який цим займається, тому що кримінальна процесуальна діяльність має бути спрямована на всебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального

провадження, виявлення обставин, що викривають, так і тих, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надання їм належної правової оцінки та забезпечення прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Вважаємо, що кримінальний процес зможе отримати неупередженого слідчого тільки в тому випадку, якщо цього суб'єкта буде вилучено з процесуального підпорядкування прокурора, яке є чинником, що зумовлює існування обвинувального ухилу в діяльності слідчого.

Виконання слідчим обов'язків, покладених на нього кримінальним процесуальним законодавством, не дає йому змоги бути об'єктивним. Невипадково впродовж уже тривалого часу в науці присутня точка зору про те, що слідчий не може представляти сторону обвинувачення, оскільки виконує іншу, протилежну функцію – функцію розслідування [2, с. 50; 3, с. 175; 4]. Зазначена думка, висловлена понад півстоліття тому, досі не втратила своєї актуальності. Цілком обґрунтовано, що основною метою слідчого в рамках кримінального процесу повинно бути об'єктивне встановлення всіх обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Такий підхід дає змогу забезпечити швидке повне та неупереджене розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України). Важливо зазначити, що основний тягар із збирання та перевірки доказів лежить на стадії досудового розслідування через її особливості. На інших стадіях цей аспект процесу доказування хоча й можливий, але не може бути реалізований комплексно з огляду на об'єктивні причини. Об'єктивність слідчого, який займається встановленням обставин, що мають значення для кримінального провадження, є обов'язковою умовою для встановлення об'єктивної істини в кримінальному провадженні.

Внесення змін у процесуальне становище слідчого, його трансформація в об'єктивну посадову особу правоохоронного органу, яка зацікавлена тільки в одному – встановити об'єктивну істину, буде можливе тільки в тому випадку, якщо з нього буде знято повноваження, які відносяться до функції обвинувачення (повідомляти особі про підозру, застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження, складати обвинувальний акт). Тільки так можна буде внести елемент змагальності, пов'язаний із чітким відокремленням функцій державного обвинувачення та захисту на стадію досудового розслідування. Законодавець має обмежити діяльність слідчого виключно збиранням та перевіркою доказів, уникаючи притаманних усьому вітчизняному слідчому апарату тенденцій до обвинувальних дій, що залишилися йому у спадок від радянського кримінального процесу. Звільнившись від функції обвинувачення і від процесуального підпорядкування прокурору, слідчий зможе дотримуватися нейтралітету, працюючи зі стороною захисту та стороною обвинувачення. До того ж, у цьому разі він зможе забезпечувати рівні можливості для здійснення всіх їхніх прав, включно з правом на збирання доказів. Загалом слідчий буде зацікавлений у проведенні стороною захисту адвокатського розслідування. Об'єктивний слідчий не буде зацікавлений у відмовах в задоволенні клопотань сторони захисту про проведення процесуальних дій, що можуть призвести до виявлення доказів на користь підозрюваного, обвинуваченого використовуючи для цього формальні підстави.

На нашу думку, роль обвинувача в кримінальному процесі загалом має перебрати на себе суто прокуратура. Це видається природним, виходячи з цілей кримінального переслідування, повноважень, якими наділений прокурор здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням; участю прокурора в судовому процесі як державного обвинувача тощо. Нагадаємо, що підтримання державного обвинувачення в суді є основною з чотирьох функцій прокуратури закріплених в п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» [5]. На сьогодні в кримінальному процесуальному законодавстві склалося структурне протиріччя: суб'єкт, який під час судового провадження підтримує державне обвинувачення, на стадії досудового розслідування здійснює нагляд за додержанням законів у формі процесуального керівництва. При цьому, в рамках своїх повноважень, він: повідомляє особі про підозру; доручає проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; затверджує чи відмовляє у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносить зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складає обвинувальний акт чи зазначені клопотання; звертається до суду з

обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності [1] та ін. Вважаємо, що здійснення обвинувальної функції стає несумісним із здійсненням функції нагляду за органами, що провадять досудове розслідування, оскільки вони вступають у протиріччя.

Аналіз норм КПК України свідчить про наявність у прокурора широких владно-розпорядчих повноважень, які надають прокурору можливість прямого впливу на слідчого з метою досягнення своїх обвинувальних завдань. Прокурор уповноважений: скасовувати постанови слідчих, які він визнає незаконними або необґрунтованими; погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених цим Кодексом, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання; ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених цим Кодексом, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування [1] та ін. Як ми бачимо, прокурор може суттєво впливати на перебіг та порядок розслідування, застосовувати заходи до слідчих, аж до відсторонення їх від виконання своїх посадових обов'язків тощо. Усе це є проявом елементу процесуального керівництва досудовим розслідуванням, що аж ніяк не узгоджується з принципом змагальності.

Вирішення зазначеної проблеми ми вбачаємо: по-перше, у зміні статусу прокуратури, перетворенні її з наглядового органу на суто обвинувальний орган; по-друге, в необхідності частково перерозподілити тягар наглядових повноважень прокурора на користь судового нагляду та самостійності слідчого. Перекладення наглядових повноважень повністю на суд (в особі слідчого судді) наразі не є можливим через організаційні моменти. Необхідно суттєво збільшити штат слідчих суддів, чого в нинішніх умовах держава не може собі дозволити. Нагадаємо, що до 2022 року в кожному із судів України в середньому бракувало від двох до трьох суддів, а загалом по всій країні вакантними залишалось 1900 суддівських посад [6]. Після початку повномасштабної війни кількість працюючих суддів тільки зменшилась, а кількість вакансій навпаки – зростає. Варто зазначити, що контроль над слідством вимагає ухвалення рішень у будь-який час доби, тому буде необхідно забезпечити систематичне чергування слідчих суддів у неробочий час, що також зумовлює необхідність розширення штату слідчих суддів. Не варто випускати з уваги проблему компетентності суддів. У багатьох чинних суддів, призначених на посаду судді вперше, немає необхідного напрацьованого досвіду зі здійснення контролю за збиранням доказів, унаслідок чого вони не зможуть якісно виконувати обов'язки слідчих суддів, що також слугуватиме певною перешкодою під час передання всіх наглядових повноважень від прокуратури до суду.

Загалом наділення суду наглядовими повноваженнями на стадії досудового розслідування є неодмінною умовою посилення принципу змагальності. Забезпечення змагальності передбачає прийняття слідчим рішень під контролем судової влади. Судовий контроль забезпечує дотримання законів при розслідуванні злочинів і гарантує об'єктивність під час вирішення спірних питань, що виникають на стадії досудового розслідування. Нагадаємо, що наявність об'єктивного та неупередженого суду є одним із елементів змагальності кримінального процесу. Що стосується розширення самостійності слідчих, то вважаємо за доцільне прибрати необхідність узгодження його дій з прокурором.

Віднісши слідчого до сторони кримінального провадження з боку обвинувачення, законодавець тим самим підтвердив, що він проводитиме розслідування з урахуванням обвинувального ухилу. Змагальність досудового розслідування за такої конструкції має забезпечуватися за рахунок розширення прав підозрюваного, обвинуваченого та його захисника – адвоката, посилення контролю слідчого судді за діями слідчого та прокурора. Обвинувальна діяльність слідчого має контролюватися судом в особі слідчого судді, зокрема за ініціативою підозрюваного, обвинуваченого та його захисника. Завдяки судовому контролю можуть бути створені найприйнятніші умови, спрямовані на успішне вирішення спеціальних безпосередніх завдань притаманних цій стадії кримінального провадження. У всьому цьому зацікавлені як держава, що переслідує публічний інтерес, так і громадяни, які переслідують інтерес приватний.

Зазначимо, що раніше діючий КПК України не містив достатньо повної регламентації обсягу та меж судового контролю на досудових стадіях. Тим часом новий КПК України спробував усунути прогалину в регулюванні кримінальним процесуальним законом судово-контрольної діяльно-

сті, яка існувала раніше. Оптимальна регламентація цього питання була спрямована: по-перше, на забезпечення сторін кримінального процесу реальними можливостями щодо обстоювання своїх прав та інтересів; по-друге, на надання слідчому судді можливості прийняти дійсно об'єктивне рішення на основі наданих йому матеріалів. Аналіз положень КПК України дав змогу з'ясувати, наскільки забезпечується змагальне начало при здійсненні судового контролю на стадії досудового розслідування. Так, лише з дозволу та на підставі ухвали слідчого судді проводяться процесуальні дії, під час яких має місце суттєве тимчасове обмеження прав та інтересів осіб. До переліку таких дій, крім негласних слідчих (розшукових), належать окремі слідчі (розшукові) дії, більшість заходів забезпечення кримінального провадження й інші процесуальні дії, а саме: привід (ч. 2 ст. 140 КПК України); накладення грошового стягнення (ч. 2 ст. 144 КПК України); тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (ч. 2 ст. 148 КПК України); відсторонення від посади (ч. 2 ст. 154 КПК України); тимчасовий доступ до речей і документів (ч. 2 ст. 159 КПК України); арешт майна (ч. 1 ст. 170 КПК України); запобіжні заходи (ч. 4 ст. 176 КПК України); знищення, передача для технологічної переробки або для реалізації речових доказів за відсутності згоди власника (ч. 6 ст. 100 КПК України); обшук (ч. 2 ст. 234 КПК України); слідчий експеримент, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи, за відсутності добровільної згоди особи, яка ним володіє (ч. 5 ст. 240 КПК України); примусове відібрання біологічних зразків для експертизи (ч. 3 ст. 245 КПК України); примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи (ч. 3 ст. 242, ч. 2 ст. 509 КПК України) [7] тощо. Як ми бачимо, після проведення судової реформи та ухвалення Кримінального процесуального кодексу 2012 року судовий контроль на стадії досудового розслідування стосується насамперед розгляду матеріалів, під час постановки питання про обмеження конституційних прав громадян.

Зміст судового контролю на стадії досудового розслідування становлять дії слідчого судді щодо з'ясування сукупності наступних обставин: 1) чи належить до повноважень слідчого судді розгляд клопотання (підсудність); 2) чи відповідає вимогам процесуальної форми клопотання, чи подане воно належним суб'єктом (крім слідчого (за погодженням з прокурором у визначених випадках), прокурора з клопотанням можуть звертатись інші суб'єкти: підозрюваний, його захисник, потерпілий, його представник (судовий виклик ст. 134 КПК України); сторони кримінального провадження (тимчасовий доступ до речей і документів ст. 160 КПК України); цивільний позивач (арешт майна ст. 171 КПК України); 3) чи передбачено КПК України можливість обмеження прав і свобод у зв'язку із здійсненням тієї або іншої процесуальної дії або заходу; 4) які саме обмеження є правомірними для певної дії або заходу; 5) чи є обмеження, про яке йдеться у клопотанні пропорційним (необхідним і не надмірним) у відповідній ситуації і щодо певної особи; 6) чи вирішить застосування обмеження певне завдання досудового розслідування (збирання доказів, запобігання ризикам, визначеним у ст. 177 КПК України та ін.). Попередній судовий контроль включає перевірку слідчим суддею дотримання формальних вимог та оцінку доказів у частині вимог, визначених КПК України до змісту клопотання про проведення процесуальної дії або заходу, що у кожному випадку передбачають обґрунтування та підтвердження доказами такої необхідності [8, с. 396, 398]. Перевіряючи матеріал і даючи дозвіл на проведення (або відмовляючи в проведенні) слідчої (розшукової) дії, заходу забезпечення кримінального провадження або іншої процесуальної дії суд (слідчий суддя) не лише стоїть на захисті прав громадян від зловживань державною владою та самоуправних дій, захищає від довільного, незаконного чи надмірного обмеження їхніх прав та свобод, а й у такий спосіб створює умови та передумови для справедливого розгляду кримінального провадження на стадії судового розгляду.

Змагальність передбачає, що суб'єкти, які здійснюють кримінальне переслідування, з одного боку, та суб'єкти, що захищаються від нього, з іншого, у конфліктній ситуації мають звертатися за вирішенням спору до суду. Тому можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування стороною захисту, означає забезпечення в певних межах змагального начала на стадії досудового розслідування. У цьому контексті хотілося б зупинитися на питанні змагальності процедури оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора. Так, процес перегляду скарг слідчим суддею не завжди може вважатись змагальним. Забезпечення змагальності вимагає, щоб скаргу розглядали із залученням усіх осіб, чий інтерес безпосередньо зачіпається оскаржуваною дією. Законодавець в ч. 3 ст. 306 КПК України передбачив, що розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування здійснюється за обов'язкової участі особи, яка

подала скаргу, чи її захисника, представника та слідчого, дізнавача чи прокурора, рішення, дії чи бездіяльність яких оскаржується [1]. Як ми бачимо, в якості представників сторони, протилежної стороні, яка подала скаргу, законом передбачена участь слідчого, дізнавача чи прокурора. Таким чином, кожна сторона має можливість обґрунтувати свої вимоги та заперечення щодо законності та обґрунтованості оскаржуваних рішень, дій чи бездіяльності. Проте незважаючи на те, що на вимогу законодавця розгляд скарг здійснюється за обов'язкової участі обох сторін законодавець не вважає відсутність слідчого, дізнавача чи прокурора перешкодою для розгляду скарги. Ми погоджуємось з Є.В. Павліченко та О.С. Анненко в тому, що відсутність сторони провадження створює неможливість визначити її правову позицію, однак вона є важливою умовою змагальності. Автори вказують на відсутність урегульованості обов'язку слідчого, прокурора представити слідчому судді інформацію кримінального провадження для вивчення й аналізу в судовому засіданні, оскільки слідчий суддя в межах засади змагальності має оцінити правові позиції сторін через стан конкретних умов. Можна відзначити відсутність потрібних умов для організації змагального розгляду скарг слідчим суддею. Слідчий суддя повинен бути активним у підборі доказів, він також повинен перевірити наявні умови, які не були передбачені сторонами, однак є важливими для ухвалення обґрунтованого рішення. Слідчий суддя повинен будувати свою роботу на принципі верховенства права та встановлювати можливі порушення прав суб'єкта кримінального провадження [9, с. 255]. Отже, дотримання змагальності під час оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора вимагає, щоб під час розгляду скарги брали участь усі зацікавлені сторони процесу.

Загалом судовий контроль, насправді, безпосередньо пов'язаний із впровадженням змагального начала в стадію досудового розслідування, що робить кримінальний процес ефективнішим, забезпечує надійніший захист прав його учасників. Слідчий суддя контролює слідчі (розшукові) дії, заходи забезпечення кримінального провадження або інші процесуальні дії, процес провадження яких пов'язаний з обмеженням конституційних прав громадян, розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування. Перевага такого підходу в тому, що рішення органів кримінального переслідування перевіряються незалежним від слідства органом. Слідчий суддя не відповідає за розкриття злочинів і якість слідства, він не пов'язаний обвинувальною настановою чи вузьковідомчими інтересами, а тому здатний якнайкраще дотриматися прав громадян, обмежити можливе зловживання стороною обвинувачення своїми процесуальними правами. Настільки широка участь слідчого судді на стадії досудового розслідування повністю відповідає вимогам посилення змагальності вітчизняного кримінального процесу.

Змагальний процес передбачає наявність захисту, який виражається в системі прав підозрюваного, обвинуваченого за допомогою яких вони на стадії досудового розслідування можуть забезпечувати дотримання своїх прав, свобод і законних інтересів. КПК України закріплює право підозрюваного, обвинуваченого на захист. При цьому найважливішою гарантією, що забезпечує підозрюваному, обвинуваченому право на захист, є право мати захисника.

Згідно ст. 63 Конституції України підозрюваний, обвинувачений чи підсудний мають право на захист. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення (ст. 131-2) [10]. Встановлене право підозрюваного, обвинуваченого на допомогу адвоката (захисника) свідчить про прагнення законодавця забезпечити реалізацію принципу змагальності не лише на стадії судового розгляду, а також і на стадії досудового розслідування. Разом з тим, стадія досудового розслідування в певних межах потребує посилення змагальності. Процесуальні засоби, якими наділені слідчий, прокурор, не співвідносні із засобами, якими наділяються підозрюваний, обвинувачений. На озброєнні сторони обвинувачення є підкріплені владними повноваженнями організаційні, технічні, матеріальні можливості. Підозрюваний, обвинувачений та їхній захисник такими повноваженнями не володіють. Внаслідок чого, законодавець, орієнтуючись на прогресивні зарубіжні практики, поступово вдосконалює правові можливості сторони захисту.

Своєчасне надання професійної правничої допомоги, безсумнівно, має велике значення для реального захисту прав підозрюваного, обвинуваченого, внаслідок чого зазначені суб'єкти можуть отримати захисника і зустріч із ним на першу вимогу (п. 3 ч. 3 ст. 42 КПК України). З моменту набуття особою процесуального статусу підозрюваного вона може скористатися послугами захисника. Акцентуємо увагу на тому, що захисник користується процесуальними правами підоз-

зрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику (ч. 4 ст. 46 КПК України). Затримана особа, до вручення їй повідомлення про підозру, також може звернутися по правову допомогу до адвоката, але її можливості в цьому випадку будуть вельми обмежені.

Оскільки суб'єктам кримінального переслідування надано владні повноваження, то підозрюваному, обвинуваченому та їхньому захиснику законодавець надав виключні права, а також створив відповідні умови для забезпечення можливості ефективно протистояти кримінальному переслідуванню. До їх числа належать наступні положення: обов'язок доведення вини особи покладається на державу; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь; недоведена винуватість дорівнює доведеній невинуватості та ін. Відповідно до ст. 63 Конституції України особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [10]. Закріплене положення слід оцінити як таке, що надає більші можливості підозрюваним, обвинуваченим для захисту своїх інтересів і має важливе значення з погляду забезпечення змагальності в кримінальному процесі.

Змагальність у кримінальному процесі передбачає активну діяльність захисника, який бере участь у провадженні. У зв'язку з тим, що вітчизняний процес є змішаним, саме можливості захисника вказують на рівень його змагальності. Дії захисника визначаються встановленою в законі метою. Згідно ч. 1 ст. 47 КПК України така мета може бути визначена як забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого [1].

Для цього захисник зобов'язаний використовувати всі засоби захисту, передбачені КПК України та іншими законами України. Водночас не з'ясування захисником обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого не означає, що таких обставин не існує, органи слідства і суд у цьому разі не вправі робити несприятливі висновки для підозрюваного, обвинуваченого. Звідси в профільній літературі іноді постає питання: чи повинен захисник нести обов'язок щодо доказування?

Відповідно до КПК України прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ч. 2 ст. 9 КПК України) [1]. Захисник же зобов'язаний брати участь у збиранні доказів, якщо цього вимагають інтереси підозрюваного, обвинуваченого. Здійснюючи свою діяльність, захисник не зобов'язаний доводити невинуватість свого підзахисного. Отже, говорити про перехід на захисника обов'язку доказування не можна. На адвоката такого обов'язку не покладається, тим більше обов'язок доказування законодавець покладає на слідчого та прокурора, а в окремих випадках – на потерпілого (ч. 1 ст. 92 КПК України). Здійснюючи функцію захисту, захисник несе обов'язок щодо захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого. Обов'язки адвоката щодо захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого відповідають праву підозрюваного, обвинуваченого вимагати здійснення належного захисту. Підозруваний, обвинувачений має право вимагати активних дій від адвоката, звертаючись до нього за професійною правничою допомогою та захистом від кримінального обвинувачення. У разі невиконання захисником своїх обов'язків підозруваний, обвинувачений має право відмовитись від його послуг в будь-який момент досудового розслідування.

Активна діяльність адвоката щодо захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого передбачає його участь у процесі доказування. Захисник при цьому повинен мати право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення. Згідно ч. 1 ст. 221 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення [1]. Надавши стороні захисту таке право законодавець тим самим надав їй можливість підвищити загальну ефективність захисту. Набагато простіше намітити лінію захисту, знаючи матеріали досудового розслідування; також можна з'ясувати, чи є підстави для заяв і клопотань. Водночас обізнаність сторони захисту про те,

які докази є в матеріалах досудового розслідування, різко обмежує тактичні можливості сторони обвинувачення, а підозрюваний, обвинувачений отримує можливість використати інформацію в напрямі протидії розслідуванню. Ба більше, висловлюються побоювання, що обвинувачений, дізнавшись, які докази має у своєму розпорядженні слідчий, отримує можливість вступити в змову зі співучасниками злочину з метою ухилення від кримінальної відповідальності або здійснити вплив на свідків, вжити заходів для знищення слідів злочину та ін. [11, с. 122, 123]. Щоб уникнути неправомірного використання матеріалів досудового розслідування законодавець встановив заборону на ознайомлення з матеріалами: про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві; ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню.

З усіма матеріалами досудового розслідування сторона захисту може ознайомитися після завершення досудового розслідування. Не відкриття стороною обвинувачення стороні захисту матеріалів досудового розслідування визнається судовою практикою істотним процесуальним порушенням. Водночас в питанні відкриття матеріалів іншій стороні КПК України дотримується принципу змагальності. Сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді. Сторона захисту має право не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 6 ст. 290 КПК України) [1]. Важко не погодитися з доцільністю цих норм. Обвинувачений наділений правом до судового розгляду ознайомитися з усіма матеріалами досудового розслідування, щоб мати змогу адекватно захищатися від обвинувачення в суді, водночас матеріали, які надаються стороні обвинувачення стороною захисту, не повинні підтверджувати винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Для сторони захисту в процесі доказування у кримінальному провадженні, в контексті забезпечення змагальності, збирання і подання слідчому, прокурору, слідчому судді доказів є одним з найбільш дієвих засобів захисту. Цим правом наділяється підозрюваний, обвинувачений, а отже і захисник. КПК України в ч. 3 ст. 93 КПК України говорить про право захисника збирати докази, встановлюючи, що він може робити це шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [1]. Однак витребування та отримання речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок та ін. ще не є збиранням доказів. Захисник збирає речі, копії документів, відомості, висновки експертів, висновки ревізій, акти перевірок та ін., які за відповідного процесуального оформлення можуть бути визнані доказами.

Ст. 84 КПК України визначає докази як фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [1]. Тож, за змістом закону збирання доказів невіддільне від способів їх закріплення, фіксації, що є виключним правом органів розслідування. Тому захисник не може, як це зазначено в КПК України збирати та подавати суду докази. Як пише Р.С. Белкін, у цьому випадку захисник отримує і передає слідчому носії доказової інформації [12, с. 41]. Слід погодитися з О.М. Ларінім, що збирання доказів у разі подання предметів або документів, які можуть мати доказове значення, розпочинається після доставки певного об'єкта до слідчого та заяви особою, яка його доставила, прохання про долучення об'єкта до справи як доказу. Причому слідчий може визнати об'єкт таким, що не належить до справи, і повернути його за належністю [13, с. 62–68]. Таким чином, діяльність захисника з виявлення фактичних даних, які в майбутньому, можливо, набудуть статусу доказів, має позапроцесуальний характер, оскільки не регламентується процесуальними нормами.

Як стверджується в юридичній літературі, відомості про факти, що мають доказове значення, захисник підозрюваного, обвинуваченого може отримувати шляхом опитування громадян. Як пра-

вову основу вказують п. 7 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. № 5076-VI згідно з яким під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою [14]. Однак деякі процесуалісти вважають, що збирати будь-які відомості шляхом опитування приватних осіб, вести «попередні бесіди» зі свідками захисник не вправі [15, с. 555]. Висловлювалася думка, що спілкування адвоката з особами, у розпорядженні яких можуть бути відомості, важливі для захисту, неприпустиме, оскільки не можна виключити впливу захисника на майбутнього свідка [16]. КПК України не сприяє припиненню цієї суперечки, оскільки передбачає право сторони захисту отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів (ч. 8 ст. 95 КПК України). Що стосується судової практики, то вона нечисленна, але вже відомі випадки, коли суд приймає письмове опитування свідка в якості допустимого доказу. Вважаємо, що в інтересах змагальності та ще одного кроку вітчизняного законодавця в бік запровадження інституту адвокатського розслідування доцільним було б закріпити в КПК України форму протоколу для фіксації стороною захисту результатів опитування осіб.

Як було зазначено раніше, захисник має право на витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок (речі та документи). Однак реальних гарантій того, що адвокати дійсно зможуть отримати запитувані речі та документи, а відповідні органи, підприємства, установи та організації виконають покладений на них обов'язок, немає. КПК України, передбачивши право сторони захисту витребувати та отримувати речі та документи, не вжив заходів для забезпечення реалізації цього права на практиці.

Декларування обов'язку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб надавати запитувані речі та документи явно недостатньо. Законодавцю необхідно передбачити відповідальність фізичних та юридичних осіб за невиконання клопотань сторони захисту щодо надання необхідних речей та документів. Ба більше, слід передбачити право адвоката витребувати в безспірному порядку через суд ті речі та документи, які не були йому надані добровільно.

Водночас сторона захисту має право ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Ініціювання стороною захисту проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, який за наявності відповідних підстав задовольняє клопотання. В зазначеній ситуації змагальність проявляється в тому, що в разі незадоволення клопотання, сторона захисту може оскаржити постанову слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій слідчому судді.

Велике значення для досягнення принципу змагальності на стадії досудового розслідування має право захисника брати участь у допиті підозрюваного, обвинуваченого, а також при проведенні інших слідчих (розшукових) дій. Присутність захисника під час проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії дає йому змогу безпосередньо сприймати інформацію, що має значення для кримінального провадження, оцінити отримані докази та виявити обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання. До того ж участь захисника у слідчій (розшуковій) дії гарантує суворе дотримання закону та процесуальний порядок її проведення. Але саме право захисника ставити запитання під час допиту робить його активним суб'єктом доказування. Зазначимо, що законодавець у цьому відношенні врахував, як інтереси сторони захисту, так і сторони обвинувачення. Так, особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмета допиту (ч. 9 ст. 224 КПК України). Що ж до інших слідчих (розшукових) дій ініційованих стороною обвинувачення, то роль захисника на них має пасивний характер. На противагу, під час проведення слідчої (розшукової) дії, що здійснюється за клопотанням сторони захисту, потерпілого, присутні особи, що її ініціювали, мають право ставити питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, які заносяться до протоколу (ч. 6 ст. 223 КПК України).

Вважаємо, що право захисника на участь у всіх слідчих (розшукових) діях за участю його підзахисного повинно бути гарантоване обов'язком слідчого повідомити захисника про час і місце їх проведення. Сторони не можуть з користю брати участь у процесі, якщо процесуальні дії, щодо яких вони могли б подати свої заперечення, міркування або клопотання, від них приховані [17, с. 68]. Деякі автори вважають, що такий обов'язок слідчого випливає з права захисника брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого (ч. 5 ст. 46 КПК України). На наш погляд, із положень ст. 46 КПК України випливає лише обов'язок слідчого, прокурора не перешкоджати даному праву і допустити захисника до участі в проведенні процесуальної дії. Слідчий, прокурор повинен вжити належних заходів лише для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені (ч. 3 ст. 223 КПК України). Проте аналіз ст. 53 КПК України дає змогу стверджувати, що Кодекс наділяє слідчого, прокурора, слідчого суддю та суд обов'язком своєчасно повідомити захисника про місце та час проведення слідчих (розшукових) дій, в яких він має право брати участь, в іншому випадку ці суб'єкти повинні залучити захисника для проведення окремої процесуальної дії, коли є потреба у проведенні невідкладної процесуальної дії за участю захисника, а завчасно повідомлений захисник не може прийти для участі у проведенні процесуальної дії чи забезпечити участь іншого захисника або якщо підозрюваний, обвинувачений виявив бажання, але ще не встиг залучити захисника або прибуття обраного захисника неможливе. Своєчасне повідомлення захисника про проведення слідчих (розшукових) дій слід розглядати, як забезпечення йому можливості реалізувати своє право на участь у доказуванні. Однак, виходячи з існуючої практики, вважаємо за доцільне доповнити КПК України правилом, поклавши на слідчого, прокурора обов'язок своєчасно повідомити захисника про час і місце проведення слідчої (розшукової) дії, в якій він має право взяти участь. Невиконання цього обов'язку має визнаватися істотним порушенням закону з усіма наслідками, що з цього витікають.

Важливе для забезпечення змагальності значення на стадії досудового розслідування має питання про документи, що підбивають підсумки проведеного досудового розслідування. Зі сторони обвинувачення таким документом є обвинувальний акт – процесуальне рішення, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування (ч. 4 ст. 110 КПК України). Систематизуючи зібрані докази та формулюючи юридичні висновки по закінченню розслідування, обвинувальний акт полегшує обвинуваченому та його захиснику ознайомлення з матеріалами кримінального провадження та оперування з наявною в матеріалах провадження інформацією. У результаті сторона захисту, знаючи на яких саме доказах ґрунтується обвинувачення, отримує можливість адекватно підготуватися до наступної стадії кримінального провадження. Позитивно оцінюючи важливість інформативності обвинувального акта, вважаємо, що подальша інтеграція змагальних начал у стадію досудового розслідування потребує надання стороні захисту права самостійно викласти свої підсумки досудового розслідування у відповідному документі, яким може стати «висновок захисника» (захисний акт). При цьому право адвоката викласти підсумки досудового розслідування, разом із запереченням проти обвинувального акта потребуватиме надання обвинуваченому та його захиснику можливості ознайомитись з обвинувальним актом заздалегідь (до передання обвинувального акта до суду).

У захисному акті сторона захисту могла б викласти міркування з приводу подальшого спрямування кримінального провадження: щодо його закриття, щодо кваліфікації кримінального правопорушення, щодо скасування або зміни запобіжного заходу та інших обставин, які мають значення для виправдання або пом'якшення відповідальності обвинуваченого. Захисний акт має містити доказову базу, її джерела, оцінку зібраних доказів, в разі необхідності обґрунтування необхідності виправдання підзахисного або пом'якшення його відповідальності тощо. У цьому разі, потрібно погодитись з висловленою в профільній літературі пропозицією про доцільність додавання до такого висновку списку осіб, які підлягають виклику в судові засідання з боку захисту. Загалом захисний акт як документ, що містить погляд на підсумки досудового розслідування з боку сторони захисту, може суттєво полегшити суду аналіз матеріалів кримінального провадження, забезпечити реальну змагальність сторін, рівність їхніх прав на завершальному етапі стадії досудового розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. Ст. 88.
2. Рахунов Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. Госюриздат, 1961. 277 с.
3. Шимановский В.В. К вопросу о процессуальной функции следователя в советском уголовном процессе. *Правоведение*, 1965. № 2. С. 175–178.
4. Боднарчук О.В., Габрелян А.Ю. Розвиток системи страхування банківських вкладів України. *Економіка. Фінанси. Право*, 2023. № 6. С. 50–55.
5. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015. № 2-3. Ст. 12.
6. В Україні вакантні 1900 посад суддів – заступник голови ВПП. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3173420-v-ukraini-vakantni-1900-posad-suddiv-zastupnik-golovi-vrp.html> (дата звернення: 27.11.2023).
7. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 р. № 223-559/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13#Text> (дата звернення: 03.12.2023).
8. Мірковець Д.М. Попередній судовий контроль як гарантія законності досудового розслідування та засіб забезпечення прав осіб. *Юридична наука*, 2020. № 2(104). С. 392–402.
9. Павліченко Є.В., Анненко О.С. Реалізація засади змагальності під час розгляду клопотань та скарг слідчим суддею. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2021. № 7. С. 254–257.
10. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996. № 30. Ст. 141.
11. Шадрин В.С. Совершенствование обеспечения прав и законных интересов обвиняемого на предварительном следствии. *Проблемы демократии предварительного следствия: Сб. науч. Тр. ВСШ МВД СССР* Волгоград, 1989. С.120–125.
12. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств, 1966. 295 с.
13. Ларин А.М. Истребование и представление предметов и документов в стадии расследования. *Актуальные вопросы совершенствования производства следственных действий*. Ташкент, 1982. С. 62–68.
14. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2013. № 27. Ст. 282.
15. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н.В. Жогин. 2-е изд., исправл. и доп. Юрид. лит., 1973. 736 с.
16. Бойков А., Карнеева Л. Об участии защитника на предварительном следствии. *Советская юстиция*, 1970. № 18. С. 19-20.
17. Полянский Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. МГУ, 1956. 271 с.
18. Габрелян А.Ю. Особливості функціонування міжнародних стратегічних альянсів в ІТ-сфері. «Правові системи». *Науково-практичний електронний журнал*, 2018. № 1/2. С. 490–498.
19. Габрелян А.Ю. Переваги та недоліки створення міжнародних стратегічних альянсів. «Правові системи». *Науково-практичний електронний журнал*, 2018. № 3. С. 601–610.
20. Габрелян А.Ю. Напрями підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо протидії економічній злочинності. *Колективна наукова монографія «Державне управління та адміністрування, сфера обслуговування, економіка та міжнародні відносини як рушійні сили економічного зростання держав XXI століття»*. Видання 2. Вінниця, 2021-2022. С. 2–18.